

A JELENKORI ÉS TÖRTÉNETI ADATOK EGYBEVETÉSE SEPSIBESENYŐ HELYNEVEI ALAPJÁN

TÖRÖK BRIGITTA

Sepsibesenyő helynevei című dolgozatom öt nagy fejezetből áll. Ezek a Bevezetés, A névanyag földolgozása, A földrajzi nevek rendszere, A földrajzi nevek nyelvtana, A földrajzi nevek névélettana és az Adattár. Helyszűke miatt azonban csupán A földrajzi nevek névélettana című fejezetből A jelenkori és történeti adatok egybevetésével foglalkozó fejezetet közlöm.

A történeti anyag bemutatásakor kitérek a kihalt nevekre, ezt követi a helynevek azonosítása, a részleges továbbélés, s ezen belül a földrajzi nevek változása. Majd bemutatom a változatlanul tovább élő neveket. Vizsgálom az új nevek keletkezési körülményeit, a földrajzi nevek differenciálódását, s végül a gazdasági- és településtörténeti tanulságokat vonom le.

* * *

A közigazgatásilag Maksa községhez tartozó Sepsibesenyő Kovászna megyében fekszik, mintegy 25 km távolságra Sepsiszentgyörgytől, 5 km hosszú községi út köti össze Makzával. A Fekete-ügybe ömlő, déli lefutású Besenyő jobb partján terül el a patakvölgyek hegyvidéki szakaszán, átlagos 580 m magasságban. Északnyugati felét a Bodoki hegységnek délen 650 m-től, észak felé 1000 m-t meghaladó hegysora alkotja.

A falu valószínűleg besenyő település volt, ezt bizonyítja a neve is. „A nemzetségi szálásbirtok rögzítődésével, de méginkább a magánbirtok kialakulásával gyakori a birtoknak (föld, erdő, szálás, falu, vár stb.) a birtokos nevéből való elnevezése... Ide tartoznak a telepet létesítő népek, törzsek nevéből keletkezett földrajzi nevek, mint Besenyő...” (Bárczi: A földrajzinév – adás általános kérdései. 208.).

Hogy régi település, azt bizonyítja, hogy a pápai dézsmák regisztrumában már 1332-ben előfordul *Besenczed* néven (Bálinth Gyula: Kovászna megye történeti helységnevtára. 121.).

„Régiségét e mellett bizonyítja temploma is, mely az átmeneti korszak első szakából, tehát a XIII. századból való, mit kétségtelenné tesz a köríves ablakoknak uralgása. Köríves a hátulsó főkapu, köríves a diadalív, valamint köríves a szentély egyetlen ablaka is, a gót idomot egyedül a szentély poligon záródása képviseli” (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, 182).

Az 1977-es népszámlálás szerint a falunak 491 lakója van. A beépített belterület 42,5 ha, mezőgazdasági területe 665 ha. Ebből 495 ha szántó, 88 ha legelő, 82 ha kaszáló. Az erdő területe 185 ha.

A lakosság többsége a helybeli mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozik.

Történeti neveken azokat a földrajzi neveket értem, amelyeknek történeti adatai is vannak. Ezek élő és kihalt nevek egyaránt.

Legrégibb történeti adatom a falu nevével kapcsolatos, ugyanis mint már előbb említettem, Sepsibesenyő már 1332-ben szerepel Besenczed néven a pápai dézsmák regisztrumában (Bálinth: Kv.m. tört. Hsnvt. 121). Az 1567. évi regisztrumban a falu neve Besenyev alakban lelhető fel (Orbán: SZL. 182.).

Az ezutáni időszakból következő történeti neveket főként osztálylevelekben találtam a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban. Az alábbiakban felüntettem az előfordulás évét, majd kettőspont után a talált történeti nevek számát:

1580.: 6, 1611.: 3, 1662.: 2, 1669.: 1, 1670.: 1, 1672.: 2, 1685.: 3, 1693.: 40, 1716.: 20, 1718.: 73, 1770.: 4, 1777.: 2, 1779.: 2, 1789.: 4, 1802.: 2, 1803.: 2, 1811.: 3, 1813.: 9, 1814.: 26, 1816.: 4, 1819.: 3, 1830.: 3, 1834.: 1, 1836.: 8, 1842.: 10. (Áll. Lt. Ssztyg. Fond. 52. fasc. I., III., IV.), 1700.: 20 (Áll. Lt. Ssztyg. Fond. 10. alsócsernátoni Domokos család Lt. VII. Fasc.), 1834-ben néhai Babos Imre három leánya osztozik 353 köből földön, s ebben az osztálylevelben Besenyő majdnem minden helyneve megtalálható (Fond. 52. Köntzei Lt. XIII. fasc. 125. és következő lapjain).

Történelmi neveket találtam a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban Bogáts Dénes munkájában. Ezeket is az előbbiekhöz hasonlóan felsorolom: 1580.: 2, 1606.: 1, 1611.: 3, 1654.: 1, 1655.: 1, 1673.: 2, 1685.: 2, 1688.: 4, 1690.: 6, 1693.: 3, 1703.: 5, 1718.: 5, 1766.: 1, 1769.: 2, 1770.: 1, 1779.: 1, 1796.: 8, 1805.: 1, 1843.: 3.

A történeti nevek közé soroltam az 1894-ben Cserei Mihály, ismeretlen szerző által írt Csulak Marci című hosszabb elbeszélésében található földrajzi neveket is. Az elbeszélés kéziratos füzetben található meg a Páll családnál Sepsibesenyőn.

1. A levéltári adatok közül 116 földrajzi nevet a helyszíni adatközlők nem jelöltek meg. „A földrajzi nevek sem állandóak, mint a nyelv egyéb szövege sem, és bár a népek egymást váltó hullámszerűen át sokszor évezredek hosszat kerülnek egyik nyelvből a másikba, és maradnak fenn mindmáig, mégis igen sok esetben állapíthatjuk meg, hogy egy-egy valamikor virágzó név nyomtalanul eltűnt”. (Bárczi: A földrajzinév-adás általános kérdései. 209.).

A földrajzi nevek kihalása éppen olyan természetes folyamat a nevek életében, mint az új nevek keletkezése. Éppen ezért a két változás a nevek állományát általában egyensúlybantartja, a kihalt nevek helyett újak keletkeznek. Ez a természetes rend csak akkor változik meg, ha az ember életében olyan mélyreható változások történnek, amelyek az egyensúlyt meg-

bontják (Inczeffi: Frn. névtud. vizsg. 62.). Ilyen mélyreható változás Sepsibesenyőn is, mint másutt, a szocialista gazdálkodásra való áttérés. Ez azonban egyelőre nem érezteti hatását, hiszen a közösség tagjai (középkorúak, idősebbek) ma is ismerik és használják a régi elnevezéseket. A kihalt nevek nagyrésze évszázadok folyamán hullt ki az emberek emlékezetéből. Húsz-harminc éven belül azonban a földrajzi nevek nagyarányú kihaltása várható ezen a területen is.

Teljesen kihalt nevek (108 név): *Agyagosvápa, Alámenő, Alsó Lasantz ~ Alsólosonczi, Alsó Lasantz alatt ~ Losotzi alatt, Apor-féle kert, Asztagos kert, Avasi tarlo, Bábolnafő, Bábolna hídja, Bábolna-aldal, Bak cseréje, Békás-tó, Belső Hofszu, Bérc-másodvölgy, Borosnyai eke, Borzás ~ Bozzás ~ Bodzás, Cigánykert pataka, Csegely, Cserebemenő, Cserehosszú, Cserés-hágó, Csipkék, Dobos nevezetű jóság, Dogán, Dombos, Dugás, Esztene-hegy, Falu erdeje, Felső-forduló, Felső-kert, Felső-Veres, Fertésárka, Fogadó hídja, Füvényes ~ Füvényes, Hosszú kert, Gál avasa, Gálkereszt, Gát, Gorgács, Háromszegű kert, Havasalja ~ Libotz ~ Libacs, Havasdi tarló ~ Havadi torló ~ Havasi torró, Hegy, Horgas, Kápolnánál levő, Kárbahágó, Két ut által kelő, Kézdi víz, Kincses, Kisfenék, Kis-mező, Kistelek, Kistelek-melléke, Kistelek-pataka, Kos-telek melléke, Kőhányás-cseréje, Kövesösvenyre rúgó láb, Középső-forduló, Kut tövise, Külső-Hosszú, Losonczi-cseréje, Losonczi-erdeje, Losonczi felől való forduló, Losonczi pusztája, Nagyfenék, Nagykert, Nagykő, Nagy Mózes telke, Nagytelek, Nagytelek-fenek, Nagytelek-fő ~ Telekfej, Nagytelek martján belül, Nagytelek-pataka, Orotás, Ösvény, Pap mezeje, Parragok, Pető-kapuja, Pető-kert, Pető utcája, Ponk, Ponkra menő, Rétyi Völgy, Rétyi völgy alá jövő, Sánc, Sásrét, Sinai-hegy, Süveqbéli-föld, Süvegfű, Szászút, Sellyen, Szélrejövő, Szentiványi út belfele, Szentiványi út külfele, Széphát, Szilfánál, Teleki útra jövő, Templom mezeje, Térharaszt, Tikosfej, Tókert, Út által kelő, Út mentiben, Vápa-cseréje, Vápafő, Várdőhegy, Veresgödörre jövő, Völgyrejövő.*

A testrésznevekből keletkezett térszínforma-nevek, az oldal és hát alapeleműeket kivéve, nagyrészt kihaltak. A hét fej ~ fő alapelemű névből csak kettő él, a három fenék alapelemű szó kihalt név.

A föld birtoklásában beállott változások folytán is kiesett a nyelvből sok név: *Dobos nevezetű jóság, Gál avasa, Kos-telek melléke, Nagy Mózes telke, Pető-kert.*

A Cigánykút nevű forrás vize az idők folyamán egyre apadt, így kiszáradt a belőle táplálkozó Cigánykert pataka (1894), neve is teljesen kihalt. Kihaló félben vannak a Tanor kapu (1718) ~ Kapu (1693) ~ Tanorok kapunál (1834) földrajzi nevek, valamint a Tókert (1716). Már csak a legidősebb adatközlő emlékezik ezekre. A differenciáció megszűntével naavrészt kihaltak a Telek helynév differenciált alakjai: *Kiis Telek, Kistelek-melléke, Nagytelek, Nagytelek-fenek, Nagytelek-fő ~ Telekfej, Nagytelek-martja.* Ma csak a *Telek, Telekoldal* és *Telekhát* nevek élnek.

Ismerik, de egyáltalán nem használják a következő történeti neveket: *Alsó-határ* (1700), *Angyalos felől való határ* (1693), *Eresztevény felől való határ* (1716), *Felső-határ* (1693), *Középső-határ* (1693) ~ *Középső Mező* (1580), *Réty felől való határ* (1693). Ezek a nevek a levéltári anyagban szerepelnek, valamint a telekkönyvi bejegyzésekben, s valószínűleg megkönynyítették az azonos tulajdonos birtokában lévő területek felsorolását.

2. A kihalt nevek közül egyesek tovább élnek megváltozott alakban a jelenkori földrajzi nevekben. Az 1611-ben már *Hosszúnak* nevezett földterületet *Kos-telemelyékinek* is hívták. A névváltozatok közül, valószínűleg a birtokviszony megváltozása következtében, az utóbbi teljesen kihalt, de a *Hosszú* ma is a szántó neve. 1718-ban a levéltári anyagban fellelhető a *Cserehosszú* alakváltozat. Ez valószínűleg azonos a *Hosszúval*, hiszen a történeti adatok szerint ezen a vidéken hatalmas erdőség volt. A névadás indítékának megszűnésével az alapelem önállósult. A *Nagytelek-pataka* (1718) és a *Kistelek-pataka* (1693) azonos a ma is létező *Telekárokkal*. A *Bábolnahídja* (1893) azonos lehet a *Telek-hídjával*, hiszen a *Telekárók* és a *Bábolnahídja* is azonos. Ugyancsak a meghatározó elem cserélődött az *Asztagos kert* (1836) esetében, amelyet ma *Szérűskertnek* vagy *Rakodónak* neveznek. A helyszíni vizsgálat alapján az 1718-ban említett *Malom* azonos a *Lőrincz malomával*, amely napjainkban is élő földrajzi név. A *Palló* (1693) történeti nevet a róla elnevezett *Palló-kert* őrzi. A *Parragok* (1813) nevet szintén az azokról elnevezett *Parragikutban* fedezhetjük fel. A *Cserés hágó* (1718) elhelyezkedésénél fogva, az Angyalosi hegyen a *Cserés-hágóba*, azonos a *Csentetővel*, amelynek meghatározó eleme személynévi eredetű.

3. A földrajzi nevek nem állandóak, hanem gyakran változnak, mint ahogy a táj és a névadó ember élete változik (Inczefi: i.m. 52.).

A név változása a földrajzi név valamilyen módosulását jelenti. Elkülönítem a neveket aszerint, hogy a változás a névadás alapja változásának, módosulásának következménye-e, vagy attól függetlenül, más okból jelentkezik.

a) Változott a névadás alapja a *Kőhányás-cseréje* (1814) és a *Vápacseréje* (1814) esetében. Ezek a nevek elvesztették alapelemüket, mert az erdőket kiirtották, s így megszűnt a névadás indítéka. A *Losonczi-erdeje* (1655), a *Losonczi-pusztája* (1834), a *Losonczi-cseréje* (1842) történeti nevek a *Losonczi-határ* névben élnek tovább, hiszen a természeti változások következtében az alapelemek elvesztették létjogosultságukat. Megváltozott a névadás alapja a *Gálkereszt* ~ *Gál gerezdje* esetében is. A *Gálkereszt* (1611) ~ *Gál Keresztin* (1662) változatok alapeleme egy Krisztus-keresztet jelölhetett, a reformáció térhódítása után s a kereszt eltűnésével a népnyelv a „gerezd” elnevezéssel cserélte föl, amely földcikkelyt jelöl (MÉKSz.). 1703-tól már *Gálgerezd* alakban szerepel. A *Kutrét* nevű legelő a rajta található forrásokról kapta nevét, névváltozata *Koléktivlegelő*, ugyanis jelenleg a Téesz állatállománya legel rajta. A Kis családról elnevezett *Küskertnek* kialakult egy *Pünkösdikert* változata, amelynek meghatározó eleme virág neve, ugyanis ezen a kaszálón sok a pünkösdi rózsza. Változott a névadás alapja a *Kozma-tag* ~ *Farkas-tag* névváltozatok esetében, hiszen a földterület birtokosai is változtak. A *Sorbán malma* ~ *Hazugbá* alakváltozat esetében előbb a személynév a meghatározó elem, majd kialakult a tulajdonos tulajdonosságát, hazudós voltát hangsúlyozó változat.

A névadási indíték változásán alapul az elhomályosult eredetű nevek népetimológias értelmessé tétele. Pl. *Könyafeje* *Konyhafej*. Ugyancsak népetimológia eredménye a *Havasdi torló* (1693) ~ *Havadi torló* (u. akkor) ~ *Havasi torró* (1718) névváltozat. Ezen a vidéken sok lehetett a hóvirág „havadi”, ugyanakkor ez a földterület a Bodoki-havasok déli lejtőin fekszik.

Ezért élt egyidőben a *Havadi* ~ *Havasdi* névváltozat. Később, valószínűleg a föld felszántása után, eltűnt a hóvirág, s a szántót *Havasi torrónak* neveztek. Jelenleg egyik alakváltozat sem él.

A névadás alapja változott a *Kozmalakás* ~ *Kovácsmihøj*, *Kozmauré-lettye* ~ *Kolëktivestálók* esetében is.

b) A névadás alapja módosult, amikor a *Várdő* hegy (1816) hangtani módosulásával *Várdok* hegye lett. A *Várdő* hegy feltevésem szerint a várerdő összetétel eredménye. A későbbi *Várdokhegy* a várad 'kis vár, erősség' fn. többes számából keletkezett hangkieséssel. Az 1693-ban említett *Csere* névhez társult a Rétyi megkülönböztető elem, mivel a határban több csereerdő volt. A névadás alapjának módosulása következett be az *Amsos pataka* ~ *Amsos árka*, *Besenyő pataka* ~ *Nagypatak* változatok esetében is.

c) Az alaki változatok nagyrésze a névadás alapjának változása nélkül történt. Ilyenek a hangváltozások: *Borzás* (1718) ~ *Bozzás* (1813) ~ *Bodzás* (1834), *Csibapataka* (1796) ~ *Cibapataka*, *Düllő* (1693) ~ *Déllő*, *Füvényes* (1718) ~ *Fövényes* (1842), *Kisut* ~ *Küsut*, *Libocz* (1693) ~ *Libacs* (1894), *Tyukos* (1718) ~ *Tikos* (u.akkor), *Zaldakos* (1811) ~ *Zádogos*.

A *Magyaróستető* (1703), a *Magyaróserdő* (1769) és a *Küsut* nyelvjárási sajátosságot őriznek.

A birtokos szerkezet jelölt voltának megszűnése szintén a névadás alapjának változása nélkül történt: *Asszony erdeje* (1777) ~ *Asszonyerdő*, *Gálgereзде* (1834) → *Gálgereзде* (1703), *Gát mezeje* (1718) → *Gátmező* (1693), *Kézdihiग्gya* → *Kézdihid*, *Kurpataka* → *Kurpatak*, *Kut rétin* (1816) ~ *Kutrét*, *Máthé pataka* (1718) → *Mátépatak*, *Szarándokkuttya* → *Szarándokkut*, *Telek kuttya* (1814) → *Telek kut* (u.akkor). A jelölt összetétel a régebbi, és emellett keletkezett a tagok szorosabbá zárulása által a jelöletlen összetétel. A *Gát mezeje* → *Gátmező* és a *Gálgereзде* → *Gálgereзде* esetében a jelöletlen összetétel a régebbi, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem létezett már abban az időben a jelölt összetétel is. A fejlődés természetes menetének következményeként a jelölt összetételek esnek ki. Jelenleg azonban a legtöbb név esetében mindkét alakváltozat él.

Új alakváltozat született a névutó birtokos személyraggal való ellátása következtében. Így a *Nagy ut alatt* (1580) alakból *Nagyutajja*, az *Avas alatt való mező* (1580) és az *Avas alatt* (1718) nevekből *Avasajja*, a *Hegyes hegy alatt* (1693) alakból (*Hegyëshegyajja* és a *Magyarós alat* (1836) névből *Magyarósajja* keletkezett.

A *Besenyei patak* (1716) ma *Besenyőpataka* néven használt, tehát az -i képzővel alkotott minőségjelzős szerkezetet felváltotta a valóságos birtokviszonyt jelölő változat. A valamivel való ellátottságot jelentő -s képzővel alkotott *Templomnyires* (1796) történeti név ma is él, de kialakult egy birtokos személyragos alakváltozata: a *Templomnyire*. A *Füves ut* (1693) ~ *Füesut* (1689) változathoz a -v -s tövű alak él jelenleg is.

A nevek állandó változásának egyik formája a többtagú nevek rövidülése. A rövid megjelölésre való törekvés következtében a földrajzi név utótagja, az alapelem esik ki, és az egytagúvá vált név (eredetileg meghatározó elem) veszi át mindkettő szerepét. A *Decsen szeg* (1716) a névrövidítésre való nyelvi hajlam következtében elvesztette helymeghatározását szoi-gáló alapelemét. 1894-ben már *Décseny* alakban jelentkezik. Ugyanígy a *Luka völgye* (1802) ma csak *Luka*, az *Ördöngösvölgy* (1654) *Ördögös*, az

Agyagos utca Agyagos, a Szent Egyház Erdeje (1830) Szentégyház néven ismert. A rövidült alak mellett azonban a legtöbb esetben a hosszú is fennmaradt, és fennmarad egy ideig, így névváltozatként élnek tovább. Ilyenek *Bibákkaszálója ~ Bibáké* (birtokos jellel ellátva), *Bujahát ~ Buja, Tikospataka ~ Tikos Dögösnýr ~ Dögös, Kockáskutya ~ Kockás, Kolumbánkert ~ Kolumbán, Lajimónármalma ~ Lajimónár, Vaspáltető ~ Vaspál, Besenyeitekerő ~ Tekerő, Vérésgödör ~ Gödör, Zajzonkert ~ Zajzon.*

Az 1693-ban említett *Vápa* 1718-ban *Agyagos*, majd 1766-ban *Agyagosvápa* néven szerepel. A két utóbbi névváltozat egy ideig egymás mellett élhetett, majd a talaj minőségére vonatkozó meghatározó elem eltűnt az idők folyamán, s jelenleg újra *Vápa* néven ismert. A *Felhágó* (1693, 1716) és *Oldalon hágó* (1716) alakváltozatok szintén egymás mellett éltek, de a későbbiek folyamán az alapelem önállósul. A *Hágó* ma is élő alakváltozat. A *Süvegbéli föld* (1834), amely valószínűleg a *Süvegfűből* (1693) keletkezett – s ugyanazt a helyet jelölte – előbb kihalt, mint a régebbi alak. A *Süvegfű* is kihaló tendenciát mutat, már csak egy adatközlő emlékezik rá. A *Vápa főben* (1718) és a *Vápa fejben* (1834) a fő ~ fej alakváltozatokkal találkozunk. Különben mindkét név csupán a *Vápa* helynévben él tovább.

Az utak neve rendkívül szívósan kitartott, esetleg szerkezetükben történt változás. Az *Eresztevényre járó út* (1718) *Eresztevényiut* lett, a *Besenyei mezőre járó út* (1718) *Besenyeiut*. Kihalt útnév a *Szász út* (1700), amelyet először *Maksára járó útnak* (1834) neveztek, jelenleg *Maksaiutnak* illetve *Főutnak*.

A *Szász Rétláb* (1693) ~ *Szász rétbéli* (1718) nevek a *Szászrétben* élnek tovább.

d) A nevek fontos változása a nevet alkotó köznevek kihalása és vele a földrajzi név jelentéstartalmának elhomályosulása. Ezek a helynevek régi, de ma már köznévi jelentésükben kihalt közneveket őriztek meg. Kisebb talajmélyedésre vonatkozik a falu helynévanyagában négy adattal (*Vápa* – 1693, *Vápa-cseréje* – 1814, *Vápa-fő* – 1718 és *Vápakaré* – 1789) szereplő vápa 'talajmélyedés, gödör' köznevünk. A csak történeti anyagban szereplő *Csegely* (1814) helynév a régen ék alakú földet jelölő köznév lehetett. A *Tikos* (1816) a tyúkos mn., a *Körtvélyfa* (1688) a körtefa fn. régi alakját őrizte meg. Az ördöng (Ördöngös – 1654), az orotvány (Orotvány-árka), az orotás (Orotás – 1834) alakjukat változtatott régi nevek. Ide tartoznak a *Zádogos*, a *Zaldokos alja* (1811) ~ *Zádogosajja*, a *Zádogostető* is, amelyekben a 'hársfa' jelentésű száldob köznév maradt fenn. Az előbbiektől eltérően azonban a zádog ma is élő név.

A névváltozatok nagy részét a lakosság felváltva használja, amíg a két alak egymás mellett él. A régi változatok őrzői főként az idősebb emberek, de ismerik az újonnan keletkezett változatokat is.

e) A névváltozatok egy csoportja az eddigiektől eltérő természetű abban, hogy az egész lakosság egyidőben használja őket. Ezek egymásnak nem hangalaki változatai, hanem a föld változatos, más-más szempontú elnevezései. Ha valamely tájrész megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet alkot a közösség, és a két vagy több név együtt él. Ma is élő párhuzamos nevek (Inczeffi: i.m. 60.): *Bábolna ~ Pártfërma ~ Rókák-nál, Csëntetõ ~ Örijástetõ ~ Szentégyház ~ Örijáspnk, Fësõerdõ ~*

Keleménnéasszonyé, Mikóhegy ~ Fenyős, Tókes ~ Kövéréksánca. A párhuzamos nevek együttélése nem tart örökké, mert az egyik általában nagyobb súlyúvá válik, s a másik háttérbe szorul, majd kihal.

f) A névadás alapját képező tereptárgyak, épületek, kocsmák, malmok pusztulása az e körből származó nevek számát fogyasztották és fogyasztják. A romokban heverő Községháza ~ Faluháza, a lebontás előtt álló Nagy Áron-féle kúria (Nagyáron ~ Nagyáronnéasszony) nevek fokozatosan ki fognak halni. Úgyszintén a ma már nem működő malmok nevei is: Gocmalma ~ Fityémalma, Lőrincmalma, Pálokmalma, Sorbánmalma. A Salamon bóttya és kocsmája név még él, de az épületet ma már Szövetkészetnek nevezik, a Kozmalakás ma Kovácsmihej a Kozmaurélettye pedig Kollektívétaló. A Jegyzőlakás lakóházzá minősült.

A változások a vizsgált névanyagban kb. 1/3-át érintik. Dolgozatomban igyekeztem az összes példát felsorolni.

4. 67 történeti név ma is elevenen él, s megfelel a jelenlegi alaknak. Ezek a következők: Alsó Losontzira menő láb, Alszeg, Angyalosi hegy, Aranyos, Asszony erdeje, Bábólna, Bábólna árka, Bábólnatető, Besenyei patak, Borjus kert, Bik, Büdös, Ciba, Császár kút, Császár kut pataka, Csente pataka, Délremenő, Füves ut, Gálgereszde ~ Gál Gerezdin, Gát mezején, Görös ut, Gyepszegés, Hágó, Hegyes hegy, Hegyes hegy halatt, Hosszú, Karé, Kék pusztája, Két ut közé, Kockás, Kolumbán kert, Körtvélyfa, Kurta, Kut rét, Lenmező, Losonczy Losonciavasa, Magyaróserdő, Magyarósetető, Maksai oldal, Mátépaták, Mikó, Nagy ut, Nyír ? Templomnyires, Oltovány kert, Óriás Pince, Orotás, Pintzés, Rétyi Tsere, Ros kert, Szentiványi ut, Telek, Telekház, Telek hídja, Telek kut ~ Telek kuttya, Telekoldal, Tikos, Tikos pataka, Tókes, Vápa, Vápakaré, Várhányás, Vaspál, Veres, Veresgödör.

5. Az új nevek természetesen, tájékozódás céljából keletkeztek oly módon, hogy a nép gondolkodásmódjának, lelkivilágának megfelelően a szóhasználatban lévő földrajznév-típusok valamelyikéhez alkalmazkodva valamely adott indíték alapján nevet alkot (Bárczi: i.m. 224.).

Újonnan keletkezett nevek az erdőrésznevek egy része. Ezek 1890 után születtek, ugyanis a tagosítás előtt csupán a Falu erdejéről beszéltek. Ezekkel kapcsolatos történeti adatok 1890 előtről nincsenek is. Ilyenek: Babóshégy, Bálván, Békanyálas, Bence, Besenyeitekerő ~ Tekerő, Fésőerdő ~ Keleménnéasszonyé, Hijuhát, Kőnyaerdeje, Sugó, Szarándok, Szénégető és mások.

1884-ben a vasút megépítésével keletkeztek a Vasutonalól ~ Vasutajja, a Vasutonfelül földrajzi nevek.

Az egészen új keletű, néhány évtizedes nevek emberi létesítményeket neveznek meg. Ilyenek a Pártfërma ~ Rókáknál, Kovácsmihej, Kollektívétaló, Kulturterem, Gát, Rakodó, Szövetkészetkert, Szövetkészetibót ~ Szövetkészet, Víztaraló ~ Bazin stb. Újabb létesítmények keletkezésével további gyarapodás várható ezen a területen.

A földrajzi neveknek nemcsak hangalakja módosult az idők folyamán, hanem hangteste, terjedelme is változik: megrövidülhetnek vagy gyarapodhatnak egy tag kivetésével, illetőleg hozzátoldásával. A nevek hangteste leginkább a differenciálódás néven ismert jelenség által gyarapodik. Differenciálódásnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helyeket (településeket) egymástól

megkülönböztessünk, s így a nevek egyértelmű identifikációját távolabbi lakosság számára is biztosítsuk, továbbá egy nagyobb tájegység eddig megnevezetlen részterületét az egészhez való tartozás igényével megjelöljük (Inczei: i.m. 65.). A nevek differenciálódása által számos új név keletkezett, a differenciálódás megszűnése pedig sok név kihalását eredményezi.

a) A település valamely egyedi sajátosságának nyelvi jelölése által más, azonos nevű helyektől való megkülönböztetés. Feltétele a széles körű névismeret. Pl. *Ásólovaskert*, *Felsőlovaskert*, *Ásólosonciraménő láb*, *Küsdéllők*, *Béisdéllők*, *Malomkertásó*, *Malomkertféső* stb.

b) Egy földrajzi név által jelölt területen belül egy kisebb egység megnevezése válik szükségessé, és ezt az egész terület nevéhez kapcsolt újabb elemmel együtt nevezzük meg. E típus keletkezése az ember részletező névismeretén alapul. Pl. *Maksaiódal*, *Császárkutódal*, *Vaspáltető*, *Cibafej*, *Nagyutajja*, *Pincésutajja*, *Vasutajja*, *Hegyeshégytető*, *Telekhát*, *Telekódal*, *Várdokhégajja*, *Küstkülfele*, *Küstbelfele*, *Bodokiösvénytöve*, *Csömboroszejje* stb.

A névadó közösség újabb nevek alkotására leginkább a már meglévő elemeket használja fel. Tehát szívesebben alkotnak differenciáció útján földrajzi neveket, mint új alapelemmel.

A differenciáció alapja mindig földrajzi név, ezért a differenciált név mindig összetett földrajzi név, tehát az alapnév is földrajzi név szerepet tölt be. A nem megkülönböztető értékű, hanem csak az azonosítást segítő többtagú nevet nem tekintem differenciáció eredményének. Ilyenek pl. *Lovaskert*, *+ Békás-tó*, *+ Kis-mező*, *Küskert* stb., amelyek más meghatározó elemmel nem szokásosak. Ezzel szemben a hiányos differenciáció eredményeként keletkezett neveket is a differenciált nevekhez sorolom, ezeknek állandó eleme nem él, kihalt, esetleg nem is élt soha, de több közeli helyet jelölő névnek alkotója. Pl. *Amsosárka* ~ *Amsospataka*, *Magyarósajja*, *Magyaróserdő*, *Magyaróstető* stb.

A földrajzi nevek nemcsak egy alkalommal, hanem ismételten is bővíthetnek differenciáció útján. Az alapnévnek első bővülését elsődleges differenciációnak nevezzük. Ilyenek pl. a *Déllő* alapnév mellé keletkezett elsődleges *Déllőszád*, *Küsdéllők*, *Béisdéllők*, a *Kőhányás* alapnévből származó *+ Kőhányás-cseréje*, *Kőhányásuttya* stb.

A vizsgált területen elsődleges differenciációval nevezik meg a részterület helyzetét az egészhez képest. Így keletkeztek: *+ Alsó Lasantz* ~ *+ Alsólosonci*, *Ásólovaskert*, *Avasajja*, *+ Bábolna-fő*, *+ Bábolna-oldal*, *Bábolnatető*, *+ Bérc-másodvölgy*, *Bujahát*, *Cibafej*, *+ Felső-Veres*, *Hegyeshégajja*, *Hegyeshégytető*, *+ Kereszt útra menő*, *Küstkülfele*, *Küstbelfele*, *+ Köves-ösvenyre rugó láb*, *Maksaiódal*, *Malomkertásó*, *Malomkertféső*, *+ Szélrejevő*, *+ Telekfej*, *Telekhát*, *Telekódal*, *+ Tikosfej*, *+ Vapafő*, *Várdokhégajja*, *Vaspáltető*, *Vasutajja* ~ *Vasutonalol*, *Vasutonfélül*, *Zádogosajja*, *Zádogostető* stb.

A nevek más csoportjában a részterület alakját, nagyságát nevezik meg: a *Telek* mellé elsődleges differenciációval keletkezett *+ Kistelek*, *+ Nagytelek*.

A részterület eltérő megművelése, felhasználása is indítéka lehet a dif-

ferenciációnak: a *Losonczy* névből a *Losonciavasa*, + *Losonczy-cseréje*, + *Losonczy-erdeje*, + *Losonczy-pusztája*, *Losonciut*, a *Mikóból Mikóhégy*, *Mikóuttya*, a *Kőhányásból Kőhányás-cseréje*, *Kőhányásuttya*, a *Kutrétből Kutrétuttya* differenciálódott.

Máskor a terület egy részének jellegzetes alakulata, földjének saját-sága, tereptárgya a differenciálódás alapja. Pl. + *Angyalos felől való határ* ~ + *Angyalos felől levő forduló (Angyalos)*, + *Bábolna hídja (Bábolna)*, + *Eresztevény felől való határ (Eresztevény)*, *Losoncihatár (Losonci)*, + *Réty felől való határ (Réty)*.

Víznév is bővítheti a nevet: *Bábolnaárka (Bábolna)*, *Bálvánpataka (Bálván)*, *Cibapataka (Ciba)*, *Császárkutárka* ~ *Császárkutpataka (Császárkut)*, *Csöntepataka*, *Csöntekut (Csönte)*, *Déreménő-árka (Déreménő)*, *Parragikut (Parragok)*, *Szarándokkut (Szarándok)*, *Telekárka*, *Telekut (Telek)* stb.

Gyakran előfordul, hogy egy differenciált névvel jelölt helynek újabb részletét nevezik el ily módon. Ezt a jelenséget nevezzük többszörös differenciációnak. Ilyenek + *Nagytelek melléke*, + *Nagytelek-fenek*, + *Nagytelek-fő*, + *Nagytelek martján belől* stb.

Másodlagos differenciációval helyzetviszonyítást fejeznek ki ezen a vidéken: + *Alsó Lasantz alatt*, *Asólosonciraménőláb (+ Alsó Lasantz)*.

A részterület vízneve bővíti a nevet a következő esetekben: *Bujahátforrása (Bujahát)*, + *Kistelek-pataka (+ Kistelek)*, + *Nagytelek-pataka (Nagytelek)*.

A részterület helyzetét jelölik az egészhez képest a következő többszö-
rösen differenciált nevek: + *Rétyi völgy alá jövő (Rétyi völgy)*, + *Szentiváni út belfele*, + *Szentiváni út külfele (Szentiványiut)*, + *Teleki útra jövő (+ Te-
leki út)*, + *Veresgödörre jövő (Vérsgödör)*, + *Kistelek-melléke (Kistelek)*.

A részterület eltérő megművelését, felhasználását jelölik a többszö-
rösen differenciált nevek: + *Besenyői mezőre járó ut (Besenyői mező)*, + *Avas
alatt való mező (+ Avas alatt ~ Avasajja)* *Besenyőpatakuttya (Besenyő-
pataka)* stb.

A másodlagosan differenciált neveknek két formájuk van, előtaggal (+ *Telekpataka*: + *Kistelek-pataka*, + *Nagytelek-pataka*) és utótaggal *Szentiványiut*: + *Szentiványiut külfele*, + *Szentiváni út belfele*) alakultak.

A differenciált nevekkel általában együtt él az alpnév is, és ennek ér-
vényessége a differenciált nevekkel jelölt terület egészére továbbra is meg-
marad, de használati köre lényegesen leszűkül. Eredeti összefogó szerepét
azonban megtartja. Pl. a *Telek* alpnév differenciált alakjai *Telekhát*, *Telek-
dal* és a történeti anyagban szereplő + *Kiis Telek*, + *Kistelekmelléke*, +
Nagy Telek, + *Nagy Telek fő* ~ + *Telek fej*, + *Nagy Telek martya*. A tör-
téneti nevek kihalása folytán az alpnév használati köre újra bővül. Ez a
körmozgás megállapítható a *Vörös földrajzi* név esetében is. Differenciált
alakjai közül a + *Felső Veres*, + *Veresgödörre jövő* alakok kihaltak, csak a
levéltári adatok őrizték meg őket.

A másodlagos nevek is részt vesznek a körforgásban olyan módon,
hogy az elsődleges differenciált neveknél még hamarabb kihalnak. Ma is él
a *Szentiványi* alpnév és az elsődlegesen differenciált *Szentiványiut*, de már
kihalt a másodlagosan differenciált + *Szentiváni út külfele* és a + *Szent-
iváni út belfele*.

A továbbiakban a nagyüzemű gazdálkodás eredményeképpen a diffe-

renciált nevek további kihalása várható. Ez nem jelenti azt, hogy valamely területrészt névtelen marad, hanem vagy új név keletkezik helyette, vagy pedig a közelben fennmaradt név hatékonysága jelöléstágulással arra a területre is kiterjed.

6. A helynevekből megállapítható, hogy a legrégebbiek az akkori természeti helyzetet mutatják. Ezekben az évszázadok folyamán aránylag nem sok változás fordul elő, annak ellenére, hogy a természeti helyzetben nagy eltolódások, változások történtek. A történeti nevek a terület gazdálkodásában beállott változásokban is eligazítanak. Pl. a régen nagyobb területet jelölő *Losoncihatár* erdős, tavas terület volt. Ezt bizonyítják a *Losonciavasa*, *Losontzi-cseréje*, *Losonci-erdeje*, *Losonci-pusztája*, a *Békás-tó*, *Fertés-árka*, *Süvegfű* ~ *Süvegbéli föld* földrajzi nevek.

Az *Orotás*, az *Orotvány-árka* árulja el a gazdálkodási terület mesterseges terjesztésének nyomait az erdők rovására. A *Tőkés*, a *Vápa-cseréje*, a *Rétyi-csere*, a *Nyir*, az *Avasajja* nevű szántónevek ugyanezt igazolják. A *Gái avasa* 1700-ban már kopárosodó erdő lehetett, s mivel a természeti helyzetben eltolódás, változás történt: az erdőt kiirtották, kihalt a név is. A *Bak-cseréje*, a *Cserehosszú* kihalt nevek is csereerdők emlékét őrzik.

De a gazdálkodási területek határait nemcsak az erdők rovására terjesztették, hanem a falu határában levő tavak, árterületek fokozatos eltűntetésével is. Már csak a történeti adatok között szerepelnek a *Sásrét*, *Süvegbéli föld*, *Tókert*, *Békás-tó*, *Fertés-árka*. A *Süvegfű* nevű helyre, amely azonos lehet a *Süvegbéli földdel*, csak a legidősebb adatközlő emlékezik. Kihalt a *Libocz* ~ *Libacs* földrajzi név, mely a *Losoncihatár* egy részét jelölhette, s nevét a nádas tavakat kedvelő bíbic népnyelvi alakjáról, a libucról kapta.

A XIX. századi történeti anyagban egy gazdaságtörténeti szempontból jelentős helynévre figyelhetünk fel. Ez a *Forduló* helynév. Az 1834-ben szereplő *Losontzi felől való Forduló*, az *Angyalos felől levő Forduló*, a *Felső*-, *Középső*- és *Alsó Forduló* nevekből megállapítható, hogy a falu határán a múlt században fordulós gazdálkodás folyt. „A fordulós gazdálkodás pedig annak a jele, hogy a falu lakói valamikor földközösségben éltek. Kezdetleges fokon ugyanis a föld nem magán-, hanem köztulajdon és az azon gazdálkodó csak haszonélvezője a földnek. Később természetes fejlődés útján a többször megművelt föld mindinkább egyéni tulajdonná válik, és a közösség joga csak bizonyos, a termelés rendjét szabályozó rendelkezésekben nyilvánul meg. Erre azonban feltétlenül szükség van, mert a népességszaporodás és összeházasodás útján a művelhető terület mind jobban elaprózódik, és a sok keskeny földszalag megművelése csak úgy lehetséges, ha a határ bizonyos részében egységesen meghatározott termelés folyik, illetőleg a kijelölt határrész csak az állatlegeltetés céljait szolgálja. Ezért osztják fel a határt 2–3 fordulóra, amelyeket évenként felváltva vetésterületnek, legelőnek, illetőleg ugarnak használnak” (Szabó T.A.: Zilah Hn.7.).

A *Losontzi felől való Forduló* többek között a *Kóhánys tseréire kimenő hágót*, a *Parlagokat*, a *Rétyi Völgybe lemenő lábat*, a *Gyepszegést*, a *Losontzi pusztáján a lemenő lábat*, a *Gödrös út melletti területet* foglalta magába.

A *Középső Forduló*hoz tartozott *Détsen szeg*, a *Kis út külfelől levő*, az *Aranyos*, a *Hágó*, a *Csegely*, a *Külső Hofszu*, a *Hegyes Hegy alatt*, a *Széljen*, a *Kis Telek mellett*, a *Karé*, a *Vápa Fejben levő*, a *Nagy uton kívül*, *Pintzés*, *Telekoldal*, *Oltoványkert*, *Nagy Telekfej*, a *Sántz mellett*, az *Avas alá*

bémenő, a Délremenő, Libotz, Kőhányás tseréje, a Ponkon belől, a Kurta, a Szélrejöví, a Teleki utra jövő stb.

Az Angyalos felől való Fordulóhoz az osztálylevél jegyzője a következő neveket sorolta: Kis Telek oldal, Angyalosi Hegy, Nagy ut alatt, Telek oldal, Horgas, Nagy fenék, Tőkés.

A Felső Fordulóban a Tanorok kapunál levőt és a Kereszt utra menőt említi, az Alsó Fordulóban az Orotást vagy két út közit.

A Fordulókhoz felsorolt nevek nem teljeseek, hiszen egyetlen osztálylevélből származnak, amelyben Babós Imre három leánya osztozik 353 köböl földön.

A Parragok kihalt név ugyancsak a fordulós gazdálkodást bizonyítja.

Az 1700-ban említett Kőbánya az építkezésekhez szükséges követ szolgáltató bánya emlékét őrzi.

Ősi magyar szokásra utal a határban az 1834-ben jelentkező Sántz felől való Nyilhoz és Első Nyil nevekben fellelhető nyíl szó. A magyarság ősi patriarchális szervezetében, a területnek, különösen a termelőföldnek a nemzetségek, később a telkes gazdák között való felosztásában mint eszköz a nyíl szerepelt. A nyílvetéssel odaosztott területnek neve nyilas, nyílföld volt. Az odaosztás = nyílosztás, nyíllal való húzás, vonás, vetés stb. útján történt. Ez a művelet nem bírt a szerencsejáték jellegével, hanem a lehetőleg egyforma értékű daraboknak nyíllal való oly kiosztása volt, amely közmegegyezésen alapult, és amiben mindenki megnyugodott" (Fábián: Nagykend Hn. 6.).

Feltűnően sok a szláv hangzású és eredetű helynév. Ez azt bizonyítja, hogy a szlávok, mint mindenüvé, úgy erre a területre is lassanként beszivárogyva, az üres helyekre letelepedtek, az idők folyamán a székelyekkel egybeolvadva, velük egy népet alkottak. Háromszékre a szlávoknak valószínűleg két faja szivárgott be: bolgár és orosz szlávok. A oroszszlávoknak az útvonalát három irányban lehet követni Háromszéken, melyek valószínűleg egy pontban egyesültek. A második útvonal, vagyis az „Oroszút” Eresztevény, Maksa felől vezetett Dálnok, Alsó- és Felsőcsernátonon keresztül Karatna-Valál irányába. Tehát útbaejtette Besenyő délkeleti határát is. Emlékük a helynevekben maradt fenn. A szláv elnevezéseket a székelység átvette, nyelvének megfelelően átalakította, a mai napig is megőrizte (Bogáts: Hszhn. 52–53). Ezt bizonyítják Besenyő határában a Bábolna, Csente, Rics, Losonci élő – és a Dogán, Gorgács kihalt nevek.

Egy másik útvonal a Szászokútja, illetve „Szászút”, melyen a szászok kereskedelmüket bonyolították le Kelet felé. Ez Brassóból, Prázsmár, Uzon, Laborfalva, Réty, Maksa, Dálnok, Csernáton, Torja irányában vonult (Bogáts: Hszhn. 53.), Besenyő délkeleti határát érintve. Ezt támasztja alá a csak történeti anyagban szereplő Szászút (1700), valamint a ma is élő Szászrét.

Az összegyűjtött helynévanyagban olyan helynevek is vannak, amelyek elpusztult települések emlékét őrizték meg, bár ezt csak a faluban nemzedékről nemzedékre öröklődő kézírásos szöveg támasztja alá. Ezek Telek, Bábolna, Losontz és Décseny határrésznevek. Érdekes módon Teleket és Dé-

csenyt kivéve a többi név szláv eredetű. Orbán Balázs például így ír a *Bábolna-árkáról*: „... hanem hogy itt mégis kellett valaminek lennie, azt mutatja az itten talált bronz szobrocska (mely Besenyőben Forró Ferencz birtokában van) s számos hamvveder-töredék” (Orbán: Sz.L. 183.). Történeti adatok hiányában, csupán a kéziratra támaszkodva, annyit állapíthatunk meg, hogy ha nem is falvak, de kisebb települések lehettek ezeken a helyeken.

FORRÁSOK ÉS HIVATKOZÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

- Bálinth: Kv.m. tört. Hsnvt. = BÁLINTH GYULA: *Kovászna megye történeti helységnévtára. Aluta, 1976—1977.*
- Bogáts: HszHn. = BOGÁTS DÉNES: *Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubilumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.*
- Fábián: Nagykend Hn. = FÁBIÁN BÉLA: *Nagykend helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek. 106. Sepsiszentgyörgy, 1939.*
- MÉKSz.: = *Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 1972.*
- Orbán: SzL. = ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. Pest, 1869.*
- Szabó T.A.: Zilah Hn. = SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erdélyi Tudományos Füzetek. 86. Turda, 1936.*

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK:

- i.m. = **idézett munka**
 † = **kihalt név**

SZAKIRODALOM

1. BÁLINTH GYULA: *Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez. Aluta. Sepsiszentgyörgy, 1976—77.*
2. BÁRCZI GÉZA: *A földrajzinév-adás általános kérdései. A magyar nyelv múltja és jelene. Budapest, 1980.*
3. BOGÁTS DÉNES: *Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.*
4. CSEREI MIHÁLY: *Csulak Marci. Kézírtásos füzet. Sepsibesenyő, 1894.*
5. FÁBIÁN BÉLA: *Nagykend helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek. 106. Sepsiszentgyörgy, 1939.*
6. INCZEFI GÉZA: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.*
7. ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismerei szempontból. Pest, 1869.*
8. * * * *A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár anyaga: Fond. 52. fasc. I., II., IV.; fond. 10. alsócernátoni Domokos család lt. VII. fasc., fond 52. Köntzei lt. XXIII. fasc. 125.*
9. SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erdélyi Tudományos Füzetek. 86. Turda, 1936.*

**CONFRUNTAREA DATELOR CONTEMPORANE ȘI DE ISTORIE PE BAZA
TOPONOMIILOR DIN PĂDURENI (JUD. COVASNA)**

Rezumat

Lucrarea toponomiilor localității Pădureni este compusă din cinci capitole: Introducere; Sistemul numelor geografice; Gramatica numelor geografice; Fiziologia numelor geografice și Repertoriu. Cu această ocazie este prezentat din cadrul capitolului Fiziologia numelor geografice, doar subcapitolul Confruntarea datelor contemporane și de istorie pe baza toponomiilor din Pădureni.

După prezentarea materialului istoric sînt specificate numele dispărute, apoi urmează identificarea toponomiilor, perpetuarea lor parțială, iar în cadrul acestora variațiile denumirilor geografice. În continuare sînt prezentate numele care s-au păstrat neschimbate. Se acordă atenție studierii condițiilor de formare a numelor noi, diferențierea denumirilor geografice, iar în final sînt trase cîteva concluzii privind dezvoltarea economică a așezării în decursul istoriei.

